

Отримано: 6 березня 2014 р.*Прорецензовано:* 27 березня 2014 р.*Прийнято до друку:* 24 квітня 2014 р.

Шулик Ю. В. Виклики бюджетної політики України в контексті євроінтеграції / Ю. В. Шулик // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: збірник наукових праць / ред. кол.: І. Д. Пасічник, О. І. Дем'янух. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Випуск 25. – С. 170–176.

УДК 336.1:336.02:351.72

JEL-класифікація: G18

Шулик Юлія Віталіївна,*кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національного університету «Острозька академія»*

ВИКЛИКИ БЮДЖЕТНІЙ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті розглянуто особливості проведення бюджетної політики України та Європейського Союзу. Охарактеризовано основні недоліки й напрями змін бюджетного менеджменту України у зв'язку з євроінтеграцією.

Ключові слова: бюджетна політика, бюджет, видатки, державний борг, дефіцит.

Шулык Юлия Витальевна,*кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансов, учета и аудита
Национального университета «Острожская академия»*

ВЫЗОВЫ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

В статье рассмотрены особенности ведения бюджетной политики Украины и Европейского Союза. Охарактеризованы основные недостатки и направления изменений бюджетного менеджмента Украины в связи с евроинтеграцией.

Ключевые слова: бюджетная политика, бюджет, расходы, государственный долг, дефицит.

Yulia Shulyk,*PhD in economic science, senior lecturer at the Department of Finance,
Accounting and Audit of the National University of «Ostroh Academy»*

CHALLENGES FOR THE BUDGETARY POLICY IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

The article deals with the features of budgetary policies of Ukraine and the European Union. The author analyzes the main weaknesses and directions of change for Ukraine's budgetary management in connection with the European integration.

Keywords: budgetary policy, budget, expenditures, national debt, the deficit.

Постановка проблеми. У зв'язку з євроінтеграцією важливим завданням постає визначення можливостей гармонізувати бюджетну політику України та Європейського Союзу, виявити можливі наслідки, переваги та загрози. Пріоритетним є оцінка сучасних напрямів та реформувань бюджетної політики ЄС, можливості застосування в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наслідки європейської інтеграції широко розглядають вітчизняні вчені. Серед них О. М. Гончаренко, В. В. Копійка. Бюджетну політику ЄС розглядають І. М. Боярко, О. В. Дейнека, Н. А. Дехтяр, О. А. Подвальникова. Водночас тема змін у бюджетній політиці України в контексті євроінтеграції не розкривається й потребує напрацювань.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є визначення напрямів змін бюджетної політики України у зв'язку з євроінтеграцією. До завдань належить порівняння проведеної бюджетної політики України і Європейського Союзу, виявлення термінових напрямів змін.

Виклад основного матеріалу. Для визначення ефективності бюджетного менеджменту Європейського Союзу визначають індикатори, встановлені Маастрихтським договором: оцінюють відношення між планованим та реальним бюджетним дефіцитом і ВВП (не більше 3% дефіциту до ВВП) та співвідношення між публічним боргом і ВВП (не більше 60% до ВВП). Ці ж показники визначаються українським законодавством. Більшість країн ЄС не виконують ці критерії (табл. 1).

У цілому простежується скорочення дефіциту країн ЄС (стратегія виходу з фінансової кризи), проте в 2013 році в Словенії показник становив 14,7%, в Норвегії – 11,1%, в Греції – 12,7%. ЄС активно шукає можливості скорочення видатків на споживання та зростання інвестиційних видатків, ВВП.

Таблиця 1
Загальний державний дефіцит до ВВП за 2009–2013 роки, %*

Країна	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
ЄС (28 країн)	-6,9	-6,5	-4,4	-3,9	-3,3
Болгарія	-4,3	-3,1	-2	-0,8	-1,5
Чехія	-5,8	-4,7	-3,2	-4,2	-1,5
Німеччина	-3,1	-4,2	-0,8	0,1	0
Франція	-7,5	-7	-5,2	-4,9	-4,3
Угорщина	-4,6	-4,3	4,3	-2,1	-2,2
Польща	-7,5	-7,8	-5,1	-3,9	-4,3
Ромунія	-9	-6,8	-5,5	-3	-2,3
Словаччина	-8	-7,5	-4,8	-4,5	-2,8
Великобританія	-11,4	-10	-7,6	-6,1	-5,8

*Джерело: за даними [15]

Щодо України, то згідно з даними Державної казначейської служби України відношення дефіциту Державного бюджету України до ВВП у 2010 році становило 5,9%, 1,8% у 2011 році та 3,8% у 2012 році. Питання економії коштів і пошуку джерел наповнення бюджетів є також гострим та актуальним для України.

У 17 з 28 країн ЄС у 2013 році рівень державного боргу згідно з нормами залишився вищим за допустимий. Лідерами Європи з боргового навантаження залишаються Греція, у якої держборг зріс до 175,1% щодо ВВП проти 157,2% 2012 року, Італія (132,6%), Португалія (129%) та Ірландія (123,7%), Франція (93,5%), Угорщина (80,3%). Своєю чергою, найнижче навантаження в Естонії (10% ВВП), Болгарії (18,9% ВВП) та Люксембургу (23,1% ВВП) [9]. Зауважуємо, що ЄС визначає санкції для країн, які перевищують показники бюджетної та боргової безпеки, під які потрапляють і країни-лідери ЄС.

Якщо оцінити відношення боргу до ВВП країн, з якими співпрацює Європейській Союз по програмі Східного партнерства (табл. 2), то Державний борг України становив 36,6% у 2012 році і є за Вірменією другою країною з досліджуваних за величиною боргу. Зазначимо, що все частіше науковці визнають, що критичний рівень боргу в Україні не 60%, а 40%, зважаючи на розвиток економіки, політичну кризу та бюджетну незабезпеченість. Водночас Мінфін України очікує зростання держборгу України в 2014 році до 52,7% щодо ВВП.

Таблиця 2
Консолідований борг щодо ВВП за 2005–2012 роки (%)*

Країна/Рік	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Білорусія	8,69	8,39	10,65	21,58	30,69	36,89	23,32	23,06
Молдова	34,00	28,35	23,47	19,37	21,48	26,83	23,60	24,40
Україна	17,70	14,80	12,30	20,00	34,80	39,90	36,30	36,60
Вірменія	24,35	19,16	16,39	16,38	40,45	39,86	42,16	44,11
Азербайджан	12,47	9,38	7,39	6,14	7,71	7,27	7,60	8,80
Грузія	37,30	27,63	22,62	25,00	33,34	33,76	32,40	31,68

*Джерело: за даними [13]

Враховуючи надзвичайно високе боргове навантаження низки європейських країн, обслуговування державного боргу обходиться їм набагато дешевше, ніж Україні. Якщо подивитися на німецькі євробонди, то їх прибутковість 1,5–1,6% в порівнянні з нашими 10–12%. Прибутковість десятирічних італійських бондів зараз становить близько 3% [9].

Водночас Україна лідирує в зростанні державних витрат на душу населення за 2001–2011 роки (див. рис. 1). Підкреслимо, що більше 90% загальної суми видатків використовувалися на споживання.

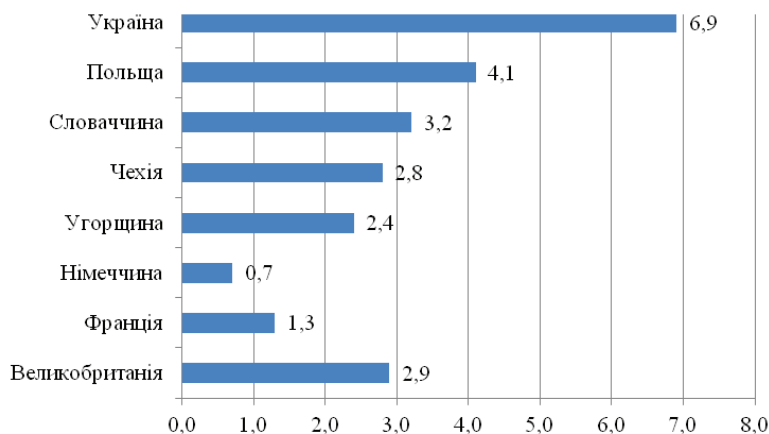

Рис. 1. Зміна державних витрат на душу населення за 2001–2011 роки, %*

*Джерело: за даними [16]

Для ґрунтовної оцінки витрат ми обрали структуру видатків трьох найвпливовіших країн Європейського Союзу (Великобританія, Франція, Німеччина) та країн-сусідів України. Зауважуємо, що розподіл бюджетних видатків України в цілому відповідає класифікації ЄС. Проте в Україні не ведеться загальне порівняння витрат на соціальний захист, оскільки звіти фондів соціального страхування публікуються окремо від звітів Міністерства фінансів України про проведення бюджетної політики. Для порівнюваної тенденції в таблиці 3 було підсумовано видатки Зведеного бюджету України та фондів соціального страхування.

Таблиця 3
Структура загальнодержавних видатків у 2011 році*

Країна	Загальнодержавні функції	Оборона	Громадський порядок, безпека	Економічна діяльність	Охорона навколишнього природного середовища	Житлово-комунальні послуги	Охорона здоров'я	Відпочинок, культура і релігія	Освіта	Соціальний захист
Великобританія	11,6	5,1	5,3	5,3	2	1,8	16,5	2,1	13,4	36,8
Франція	11,5	3,2	3,1	6,3	1,9	3,4	14,7	2,5	10,8	42,6
Німеччина	13,6	2,4	3,5	7,8	1,5	1,2	15,5	1,8	9,4	43,3
Чеська Республіка	10,7	2,1	4,3	13,9	3,1	1,9	18,1	2,9	11,4	31,7
Угорщина	17,5	2,3	3,9	14,4	1,5	1,6	10,4	3,5	10,5	34,5
Польща	13,4	2,7	4,2	13	1,6	2	10,9	3	12,8	36,6
Словаччина	15,4	2,7	6,4	9,8	2,7	2,6	15,5	3	10,6	31,3
Туреччина	16,4	4,1	5,2	11,9	1,1	3,5	12,1	2,3	11,4	31,9
Україна	4,72	1,25	3,09	5,41	0,37	0,82	4,63	1,02	8,16	70,53

*Джерело: складено автором на основі даних [3; 6; 17]

Оцінка показала, що видатки на соціальний захист в Україні є найвищими серед досліджуваних країн (70,53%). Основні видатки фінансуються з фондів соціального страхування. Так, з усіх видатків на соціальний захист видатки Пенсійного фонду України становили 66,65% у 2011 році. При цьому видатки на пенсії зростають, а середня пенсія становила 1556 грн у 2011 році та 1996,3 грн у 2013 році [12]. Виникає невідповідність низького рівня доходів пенсіонерів та значних витрат на соціальне забезпечення держави. При порівнянні: мінімальна пенсія у Франції та в Італії становить близько 500 євро щомісяця; у Німеччині, якщо німець за все життя не працює навіть одного дня трудового стажу, йому все одно гарантована пенсія, як мінімум, 350 євро. Великобританія гарантує лише мінімальну пенсію, яка для

самотньої людини становить 480 євро на місяць. Середня пенсія на четвертий квартал 2012 року у Литві становила 236 євро, в Латвії – 271 євро, в Естонії – 316 євро [11].

Водночас частка видатків на освіту в Україні займає другу по величині частку усіх державних видатків – 8,16%, що пов'язано з державною формою навчання у ВНЗ та обов'язковою загальною середньою та дошкільною освітою. В порівнянні з іншими країнами видатки на охорону здоров'я в Україні становили у 2011 році 4,63% (11,75% Зведеного бюджету України), що нижче більше ніж у 2,5 рази усіх досліджуваних держав. Крім цього, у досліджуваних державах активно функціонує медичне страхування, тому частина видатків на медичні заклади формується зі страхових внесків населення.

Видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу в Україні займали еквівалентну частку з іншими державами (особливо Францією, Німеччиною, Угорщиною), проте займає лідируючі позиції в поданні скарг до Європейського суду з прав людини (більшість випадків – перевищення службових обов'язків міліціонерів та несправедливі судові рішення).

Видатки на економічну діяльність в Україні становили 5,41%. У європейських країнах у видатках на економічну діяльність більша частина споживчих видатків використовується на підтримання транспортної мережі. Україна надає більшість видатків на економічну діяльність через дотації для підприємств паливно-енергетичного комплексу та для сільського господарства. Тому постає питання в перегляді пільг, допомог галузям та їх ефективності.

Крім державного бюджету, кожна з держав Європейського Союзу надає кошти до бюджету ЄС, з якого має можливість і отримати кошти. Бюджет формується з внесків держав (до 1% від ВВП), податкових надходжень, штрафів, мита. Для України це становитиме 4–5% доходів державного бюджету. На основі бюджету ЄС забезпечуються видатки на спільні напрями діяльності, розвитку Європейського Союзу. Від створення організації напрями видатків змінюються. Так, у зв'язку з фінансовою нестабільністю 90-х років і 2007–2009 років зростає роль видатків на економічний розвиток та конкурентоспроможність: якщо у першому бюджеті ЄС на економічний розвиток і конкурентоспроможність було передбачено 7,3% усіх витрат, то у бюджеті – 2013 на це виділено вже 26% [4, с. 8–9], крім витрат, які здійснює кожна держава для розвитку своєї економіки. Якщо порівняти показники Державного бюджету України, то видатки на економічну діяльність у структурі становили в середньому 21,7% за 2008–2012 роки (у 2012 році – 12,5%).

Фінансовий стан Європейського Союзу несприятливий, тому при прийнятті бюджету Європейського Союзу на 2014 рік виникало багато дискусій щодо напрямів скорочень видатків. Рік визначений роком суворої економії. Та незважаючи на це, було збережено зростання фінансування наукових проєктів, освіти, інновацій і гуманітарної допомоги країнам Східної Європи. Так, понад 11 млрд євро піде на стимулювання зростання та нових робочих місць; 50 млрд – на соціальні програми та програми територіальної єдності; 56 млрд – на гармонійний та екологічний розвиток, 6 млрд виділено на зміцнення позицій ЄС у світі. Близько 40% видатків бюджету ЄС виділяються на підтримку сільського господарства. Проте хоча в абсолютному вираженні витрати на сільське господарство зростають і надалі, та частка в бюджеті скорочується. Пріоритетом є забезпечення сталого розвитку регіону, стійке зростання конкурентоспроможності та інноваційних процесів.

В Україні є значні сподівання на фінансову підтримку ЄС. Цільові субсидії Євросоюзу на будівництво доріг, промислових парків тощо і на дослідження та інновації сприяють збільшенню інвестицій у країнах Євросоюзу, адже гроші на ці цілі виділяються, переважно, лише частково й за умови, що держава забезпечить надходження суми, якої не вистачає для повного фінансування проєкту. Винятком є аграрна сфера – селяни отримують прямі дотації ЄС, і ці кошти є життєво важливими для розвитку сільськогосподарського сектору. Наприклад, від 30 до 40% доходів французьких селян становлять саме надходження з казни Євросоюзу (а от британські селяни практично не користуються дотаціями, через що Лондон має право сплачувати менші внески до загального бюджету) [2, с. 4]. Виділяючи субсидії, ЄС обмежує ввіз товарів сільського господарства, а отже, і виробництво, визначає обов'язкові для застосування міндобрива та техніку збору врожаю. Тому для сільського господарства держава повинна буде забезпечити додаткові дотації на підтримку виробників, оскільки продукція не витримає конкурентоздатності та низьких цін.

Щодо відповідності бюджетному менеджменту, то бюджетний рік України відповідає бюджетному періоду Європейського Союзу (з 1 січня до 31 грудня). Проте важливого питання набуває посилення ролі середньострокового планування. Починаючи з 2003 р., весь бюджетний процес на рівні країн ЄС здійснюється за єдиною методологією розробки, ухвалення й виконання бюджетів, яка передбачає використання середньострокового бюджетного планування. Такий підхід надає можливість бюджетного фінансування цільових програм, реалізація яких виходить за межі фінансового року, а також дозволяє планувати витрати в розрізі окремих інституцій ЄС та стратегічних і тактичних цілей розвитку [5]. Особ-

ливої уваги набуває оцінка показників результативності програм. Згідно з Бюджетним кодексом, в Україні також функціонує середньострокове планування, бюджетні програми містять показники результативності. Але ці напрями є лише директивними. Не ведеться аналіз середньострокових прогнозів розвитку економіки, узгодження цілей та стратегій розвитку держави.

Хоча за останні роки в бюджетному менеджменті України відображалися поступові реформи (формування бюджетних програм, стратегій розвитку, інформаційне забезпечення), проте темп їх впровадження визначений ЄС як заповільний. Сталим чинником підвищення ефективності було використання Казначейської системи – це забезпечувало покращення обліку наявності коштів, управління касовими залишками, заборгованістю та зобов'язаннями, а також підвищення якості та своєчасності подання фінансової звітності [7]. Проте 2013 рік показав роботу Казначейської служби України в ручному режимі, використання коштів бюджетних установ не за призначенням та вибіркоким наданням ресурсів.

Залишається ще питання в узгодженні ведення бухгалтерської звітності та аудиту. В ЄС в питанні аудиту позитивно визначається робота Рахункової палати України. Єдине, це визначають недостатню дієвість цього органу у визначенні порушень бюджетної дисципліни та виявленні відповідальних.

Одним із важливих чинників у реформуванні державних фінансів є прозорість бюджетної політики. Так, із 2005 року проводиться аналіз Індексу відкритості бюджету. На основні розрахунків IBP Індекс України у 2008 році становив 55, у 2010 році – 62 та у 2012 році – 54. В порівнянні до інших країн Центральної та Східної Європи: Албанія – 47, Болгарія – 65, Чеська Республіка – 75, Польща 59, Румунія – 47, Росія – 74, Словаччина – 67, Туреччина – 50. Суть цього Індексу полягає в тому, щоб визначити прозорість бюджетних документів для суспільства (зрозумілість, сучасність і корисність документів). Середня оцінка становить 43 бали для всіх ста досліджуваних країн [8]. Тому основні проблеми, які висвітлює цей показник – це прозорість бюджетного процесу. З 2000 року Закон України «Про Державний бюджет України» був вчасно прийнятий згідно з законодавством лише один раз у 2003 році (бюджет 2004 року). Критичними були прийняття бюджету 17 лютого 2000 року та 27 квітня 2010 року. Це призводило до дестабілізації бюджетної сфери та нефінансування капітальних видатків. Однією з причин порушення терміну прийняття законів було несвоєчасне подання його проекту до парламенту (за 2000–2014 роки вісім разів порушувались терміни). Це призводить до скорочення часу розгляду законопроекту у Верховній раді України (в останні два роки – до 20 хвилин), майже припинено обговорення проектів науковцями, аналітиками, журналістами. За умови порушення термінів, приймається фактично той проект, який подається, без суттєвих змін. Тому потребує визначення відповідальності за порушення бюджетного законодавства та з'ясування відповідальних осіб. Вагомого значення набула і проблема з державними закупівлями (одна з непрозорих та найкорумпованіших систем). Це знижує ефективність використання державних коштів. Публічне обговорення змін, внесення реформ галузей до напрямів бюджетної політики, а також покарання відповідальних за нецільове використання державних коштів або їх привласнення мають стати новим рівнем бюджетного менеджменту.

Одним із напрямів врегулювання бюджетної політики є зростання доходів бюджетів та валового внутрішнього продукту. Доходи державних бюджетів країн із ринковою економікою в першу чергу залежать від податкових надходжень, а отже, від розвитку бізнесу. Так, співпраця з ЄС та зона вільної торгівлі приведе до змін умов бізнесу в Україні, розуміння важливості норм стандартизації, а від цього і підвищення значення конкурентоздатності продукції на ринку. У рейтингу глобальної конкурентоспроможності за 2013–2014 рік Україна втратила 11 позицій, з 73 до 84 (серед 144 країн світу) [1]. Власне зниження показника відбулось вперше за три періоди. При оцінці складових індексу конкурентоспроможності України визначили, що лідируючі позиції займають здоров'я населення та початкова освіта, вища освіта і підготовка, великі обсяги ринку забезпечені розміром держави, чисельністю населення та споживанням товарів і послуг. Гірші показники індексу в інфраструктурі, технологіях, фінансах та в бізнесі. На найнижчому рівні – інновації та управлінська сфера.

Для сильної позиції в економіці Європейського Союзу Україна повинна мати активну й конкурентоспроможну економіку. Оцінюючи розвиток країн, із якими ЄС має постійні програми розвитку (табл. 4), визначаємо, що Платіжний баланс України за рахунком поточних операцій є найнижчим серед досліджуваних країн та з тенденцією до погіршення.

Починаючи з 2006 року в Україні простежується переважання імпорту над експортом продукції, вивіз капіталів, продаж золотовалютних резервів. Дослідження торговельного балансу підтверджує негативні тенденції економіки України. Конкурентоспроможні товари, роботи, послуги втримають та зміцнять внутрішній ринок України, а також позиціонуватимуть державу на зовнішньому ринку і збільшать надходження від податків.

Таблиця 4
Платіжний баланс рахунку поточних операцій (млрд. євро)*

Країна/Рік	Платіжний баланс рахунку поточних операцій					Торговельний баланс				
	2008	2009	2010	2011	2012	2008	2009	2010	2011	2012
Білорусія	-3, 38	-4, 41	-6,24	-3,63	-1,31	-4,43	-5,12	-7	-2,492	0,44
Молдова	-0,66	-0,32	-0,34	-0,57	-0,4	-2,19	-1,4	-1,67	-2,06	-2,28
Україна	-8,72	-1,24	-2,27	-7,36	-11,49	-9,8й	-1,4	-3	-7,3	-15,95
Вірменія	-0,94	-0,98	-1,03	-0,8	-0,87	-1,8	-1,48	-1,52	-1,5	-1,66
Азербайджан	11,17	7,29	11,36	12,32	11,6	15,63	10,45	14,9	17,48	17,28
Грузія	-1,92	-0,81	-0,9	-1,32	-1,41	-2,61	-1,72	-1,95	-2,51	-3,28

*Джерело: [14]

На сьогодні основними напрямками співробітництва між Україною та ЄС є енергетика, торгівля та інвестиції, юстиція та внутрішні справи, наближення законодавства України до законодавства Євросоюзу, охорона навколишнього середовища, транспортна сфера, транскордонне співробітництво, співпраця у сфері науки, технологій та космосу. На ці сфери ЄС надає кошти під різні програми.

Для українців Європейський Союз – це широкий асортимент продукції та послуг, можливості працевлаштування та навчання. За останні двадцять років українці активно мігрують до країн Євросоюзу, щороку збільшується кількість студентів з України. Важливо те, що ЄС приймає високоосвічених працівників, зокрема технічних спеціальностей та програмістів. Активно працюють програми взаємодії з вченими, викладачами. Тому виникають і виклики для навчальних закладів: кількість учнів, студентів в Україна знижується, кількість освітян зростає.

Висновки. З метою поступової та гармонійної євроінтеграції України, варто врегулювати проведення бюджетної політики та менеджменту. Виділяємо основні напрями:

- узгодження реформ на економічне зростання економіки, підтримки перспективних галузей, їх модернізації, підвищення рівня життя населення з бюджетною політикою та її цілями;
- функціонування середньострокового планування для збалансування бюджетних коштів;
- розроблення заходів боротьби з нецільовим використанням державних коштів і вдосконалення системи прозорих державних закупівель;
- врегулювання структури видатків, узгодження з показниками дефіциту та державного боргу;
- забезпечення прозорого бюджетного процесу.

Література:

1. Аналіз індексу конкурентоспроможності України в 2013-2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infolight.org.ua/content/analiz-indeksu-konkurentospromozhnosti-ukrayini-v-2013-2014-rr>.
2. Бюджет на 2014–2020 роки має бути «помірованим» // Євробюлетень. – 2012. – № 11. – С. 4.
3. Видатки Зведеного бюджету України / Звіт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147449>.
4. Гуменюк В. Фінансова перспектива ЄС на 2014–2018 роки: способи впливу. Звіт, Лютий 2010. / А. Білоус, В. Гуменюк, К. Зарембо [Електронний ресурс]. – Режим доступу : icps.com.ua/pub/files/55/95/MAFF_Ukr.pdf.
5. Дехтяр Н. А. Порівняльна характеристика принципів реалізації бюджетної політики країн ЄС та України в частині формування державних видатків / І. М. Боярко, О. В. Дейнека, Н. А. Дехтяр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.business-inform.net/pdf/2013/8_0/45_50.pdf.
6. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне забезпечення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mlsp.kmu.gov.ua/document/145902/zb.doc.
7. Звіт Міжнародного банку реконструкції та розвитку / Україна: Звіт з ефективності управління державними фінансами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2012/07/03/000333038_20120703031330/Rendered/PDF/707990UKRAINIA070053B0P_FMPReportUKR.pdf.